

ЗАХІДНА ВОЛИНЬ І ХОЛМЩИНА: БОРОТЬБА ЗА ДЕРЖАВНУ НАЛЕЖНІСТЬ

© Дем'янюк О. Й., 2014

Досліджуються події, пов'язані з боротьбою за державну належність територій Західної Волині й Холмщини, які відбувалися на означеному терені впродовж доби Української революції 1917–1921 рр. Аналізуються витoki проблеми, шляхи її вирішення, позиції зацікавлених сторін, боротьба за етнічно-територіальні преференції.

Ключові слова: Українська революція, Західна Волинь, Холмщина, етнічно-територіальні преференції

Events related to the struggle for state belonging of Western Volyn's and Kholmshchyna's area, which took place on the noted territories during Ukrainian revolution 1917–1921, are investigated. The sources of problem, ways of solving, position of parties concerned, struggle for ethnically-territorial preferences are analysed.

Key words: Ukrainian revolution, Western Volyn's and Kholmshchyna's area, ethnically-territorial preferences.

Проблема соборності етнічних українських земель неодноразово піднімалася у першій чверті ХХ ст. Із початком Української революції спроби об'єднання в єдиній державі всіх українських земель стали вагомішими і цілеспрямованішими. Щодалі, то більше уваги приділялося становищу національних окраїн – територій з переважаючим українським населенням.

Проблемними, з огляду на територіальні претензії країн-сусідів й активність там українського національного елемента на заході держави, видаються терени Західної Волині, Холмщини та Підляшшя. В добу українських національно-визвольних змагань саме тут розгорнулася найбільша боротьба за їхню державну належність. Політики сусідніх держав намагалися підпорядкувати собі ці землі, застерігаючи своє право етнічними преференціями.

За роки новітньої державної незалежності проблема боротьби за західноукраїнські етнічні землі ставала об'єктом дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених, здебільшого на фоні дослідження суміжних проблем. Так, у працях В. Дмитрука, В. Солдатенка, В. Савченка, М. Литвина [1], присвячених добі Української революції, аналізувалися окремі аспекти волинсько-холмської етнічно-територіальної проблеми. Втім цілісного дослідження означеної проблеми ще не створено.

Зважаючи на те, що проблема боротьби за статус і державну належність західноукраїнських земель до сьогодні залишається малодослідженою й потребує ґрунтовної розвідки, вважаємо за доцільне, на підставі зібраних матеріалів, відтворити перебіг подій на суміжних західноволинських та холмських теренах в добу Української революції.

Насамперед зазначимо, що від самого початку 1916 р. більшість західноукраїнських земель була вже окупована військом країн Троїстого союзу. Холмщина і Західна Волинь захоплені австрійським військом, а Підляшшя й Північна Волинь – німецькою армією. За задумом австро-угорського уряду ці землі необхідно було використати як сировинний придаток для обслуговування власної армії. Тому на захоплених землях майже відразу встановлено жорсткий окупаційний

режим. Таке ставлення до місцевого населення з боку завойовників налаштувало його проти австро-німецьких офіцерів і солдатів. Принагідно вкажемо на те, що у 1916–1917 рр. австро-угорські й німецькі військово-політичні кола не виявляли особливого зацікавлення вирішенням української проблеми. Для них Схід асоціювався з цілою Російською імперією, а українське питання видавалося другорядним [2, с. 62].

Щоб в якийсь спосіб ствердити претензії українців на землі Західної Волині і Холмщини, Загальна українська рада звернулася до австрійського уряду з пропозицією про надання вищих адміністративних посад на цих територіях українцям, про створення на окупованих австрійцями землях українських шкіл, читалень, випуску газет, що мало би привести до активізації національного життя жителів Волині та Холмщини.

Українські політичні сили звернулися до керівництва Спілки визволення України із пропозицією про утворення на півавстрійських українських територіях, зокрема в Холмі та Володимирі-Волинському, гімназій з українською мовою викладання [3, арк. 3 зв–4]. Ефективну допомогу в організації шкіл надавали громадські діячі Львова І. Крип'якевич, К. Студинський, П. Мишуга, за сприяння яких було придбано близько 1500 підручників та чимало приладів для волинських і холмських шкіл [4, с. 400]. Істотну допомогу волинському шкільництву надавало “Бюро культурної помочі для українського населення окупованих земель”, яке прислало гроші, шкільне приладдя, книжки для бібліотек, підручники. СВУ, за рекомендаціями І. Крип'якевича, публікувала повідомлення про Волинь і Холмщину, літературу про західноукраїнські проблеми, інформаційні матеріали [5, с. 92].

У добу Української Центральної Ради спроби зібрати в одній державі усі етнічні українські території набули логічності й структурованості. У поле зору українських політиків, з-поміж інших, потрапили землі Західної Волині та Холмщини.

У загальнодержавному контексті це виглядало так. 11 листопада 1917 р. Мала Рада ухвалила рішення про створення комісії для “вироблення протесту проти насильного приєднання Полісся, Холмщини, частини Волині до Польщі та проти наміру зробити те саме зі Східною Галичиною та Буковиною” [6, с. 411]. 14 листопада комісія представила на затвердження Малої Ради документ, зазначивши “недопустимим насильницьке відірвання від території Української Народної Республіки окупованих Австрією і Німеччиною українських земель Холмщини, Підлясся і Волині” [7].

У цей час жваву діяльність розгорнули українські еміграційні кола. Національні збори українців Канади, що відбулися 24–25 грудня 1917 р. в Едмонтоні, ухвалили підтримати Українську революцію і прагнення уряду УНР до соборності українських земель. У Київ було відправлено телеграму: “Від імені 60 тисяч українців Канади та Австрії вітання молодій Українській республіці і прохання не заключати сепаратного миру з Центральними імперіями поки Волинь, Холм, Буковина, Східна Галичина, Угорська Україна не буде позбавлена австрійського іга і об'єднана з УНР. Не приймайте продиктованого миру” [8, арк. 8–9].

Нелегке рішення керівництва Української держави дало змогу українським дипломатам підписати мирний договір з країнами німецько-австрійського блоку, у якому враховано більшість соборницьких пропозицій уряду УНР. Відповідно до умов Брестського мирного договору від 27 січня 1918 р., до складу УНР мали увійти Холмщина і Підляшся, а Галичина й Буковина на правах автономії територіальної одиниці – до складу Австро-Угорщини. Наполягаючи на передачі Холмської області Україні, делегація УНР виявила готовність продовжити переговори про передачу за певних умов цієї території Україні пізніше [2, с. 92].

Уже перебуваючи в Житомирі, 15 лютого 1918 р. РНМ прийняла рішення про поширення влади УНР на українські землі, які перебували поза її межами і належали до так званих спірних територій. Пропонувалося “негайно приступити до заведення українського адміністративного і громадського урядування на Холмщині і Підляшші; з цією метою Міністр Внутрішніх Справ має призначити комісара Холмщини і Підляшся” [9, арк. 6].

Утім один із ініціаторів договору з УНР міністр закордонних справ Австрії граф Чернін плекав надію на поступки українських політиків щодо Холмської області. 19 лютого 1918 р. прем'єр-міністр Австрії Ернст фон Зайдлер, виступаючи в парламенті, переконував поляків, що питання належності Холмщини вирішене позитивно для них. Несподівано проти поступок УЦР домаганням Австрії виступили німці, які не бажали віддати ініціативу у вирішенні українського питання австрійським дипломатам. Цього ж дня генерал Е. Людендорф заявив, що не визнає жодних змін українського кордону на користь Польщі. Через тиждень він порекомендував генералу М. Гофману протидіяти усіма можливими засобами спробам Австрії змусити УЦР відмовитися від своїх претензій на Холмську область [2, с. 117].

Натомість міністр закордонних справ Німеччини Р. Кюльман підтримав позицію австрійців. У рейхстазі він заявив, що західний кордон Холмської області буде демаркований спеціальною комісією, до складу якої увійдуть представники сторін-підписантів договору і представники Польщі. Підписаний 4 березня 1918 р. у Брест-Литовську новий протокол між центральними державами і Україною лише підтвердив новозапропоновану формулу вирішення Холмської проблеми [2, с. 153].

У перші тижні німецько-австрійської окупації місцева влада Волині намагалася не загострювати відносин з німецькими військами та німцями-колоністами. Однак невирішеність питань щодо повернення колоністів, компенсації шкоди, завданої їхньому майну, перерозподілу землі сільськогосподарського призначення, спонукало місцеву владу шукати підтримки, а можливо і вольових рішень у цій ситуації. Так, Волинська губернська земельна управа виходила з пропозиціями перед урядом держави про “негайне відбирання у своє завідування і розпорядження від агентів Холмсько-Волинської управи хліборобства та державного майна усіх секвестрованих земель та іншого сільськогосподарського майна висланих під час війни німців-колоністів. До того ж подбати, щоб земля була обов'язково засіяна трудовим населенням” [10, арк. 133 зв].

У добу Гетьманату П. Скоропадського для створення дієздатної системи адміністративно-територіального устрою, придатної до управління з Києва, було запроваджено поділ українських земель на 8 губернських староств і 2 округи. З 15 листопада 1918 р. до цих адміністративно-територіальних одиниць додалося Холмське губернське староство.

До того ж ні УЦР, ні уряду гетьмана П. Скоропадського не вдалося налагодити дієву роботу місцевих органів влади і поширити свій вплив на території Холмщини й Західної Волині, які були передані їм за умовами Брестського мирного договору. Так, Холмського губернського старосту О. Скоропис-Йолтуховського не допустили до виконання службових обов'язків. Він міг опікуватися тільки північними районами Холмщини та Волині, окупованими німецькими військами [11].

Проблема Холмської області гостро стояла перед урядом П. Скоропадського впродовж усієї доби Гетьманату. Після визнання на початку червня 1918 р. центральними державами гетьманської влади український уряд скерував до Відня ноту, в якій висловив протест щодо колонізації українського населення австрійської зони окупації Холмщини, і до того ж виявив занепокоєння невиконанням рішень домовленостей з Центральними державами від 4 березня. Зазначимо, що ця нота було проігнорована урядом Австрії.

Німеччина продовжувала грати в свою гру. З одного боку, вона намагалася позбавити Австрію свободи дій у питанні статусу Холмщини, з іншого, – не поспішала відкрито підтримувати Україну з виконанням нею продовольчих зобов'язань за Брестськими домовленостями. У серпні–вересні 1918 р. риторика німецької дипломатії дещо змінилася. Спочатку голові уряду Ф. Лизогубові, а згодом гетьману П. Скоропадському пообіцяли швидко вирішення холмської проблеми, натомість просили певних поступок австро-польській позиції у цьому питанні.

9 листопада 1918 р. в Берліні досягнуто домовленості Німеччини з Україною про відправку в Холмську область двох німецьких дивізій з метою утвердити там українську адміністрацію

[2, с. 201]. Однак, скориставшись тим, що гетьманській адміністрації необхідно відстоювати свою владу в центрі держави, а німецькому – вирішувати свої внутрішні політичні проблеми, польські війська впродовж листопада 1918 р. повністю окупували Холмщину, арештувавши тамтешню українську місцеву адміністрацію на чолі з губернським старостою О. Скоропис-Йолтуховським [12, с. 222], та частину Західної Волині, зокрема окремі волості Луцького, Володимир-Волинського і Ковельського повітів. У містечку Любомль “заснована польська комендатура, причому легіонерами там є покликані під знамена гімназисти. Останні жорстоко поводяться з місцевим населенням, ввели жорсткий режим, було проведено навіть кілька розстрілів” [13, арк. 450].

Підібравши момент, коли гетьманській адміністрації було не до волинського регіону, поляки почали безборонно захоплювати населені пункти Західної Волині й Холмщини. Так, 20 листопада поляки з Грубешова перейшли р. Буг і захопили міста Устилуг та Володимир-Волинський. Вони розігнали українську владу, роззброїли міліцію, захопили залізничний вокзал і склади [14, с. 34].

Волинський губернський староста 18 листопада 1918 р. повідомляв, що переїзд до Володимира-Волинського довоєнних установ викликає труднощі, пов’язані із відсутністю залізничного сполучення з містом через Луцьк [15, арк. 64], хоча ще в серпні стало відомо про включення до складу Волинської губернії Ковельського і Володимир-Волинського повітів [15, арк. 49].

Упродовж грудня 1918 – січня 1919 рр. західні повіти Волині намагалися самотужки захищатися від нападів поляків. На початку січня на військовій нараді в Торчині, де перебували бійці Ямпільського і Кременецького полків Володимир-Волинського куреня, вирішено звільнити від поляків м. Володимир-Волинський, не чекаючи на вказівки зі штабу Української армії. На ранок 7 січня місто, в якому перебували піхотний полк і польський загін під командою капітана Яворського, було зайняте Володимир-Волинським куренем курінного Туці [16, с. 21]. Проте вже через три дні капітан Яворський, отримавши підмогу з Польщі, відвоював в українців Володимир-Волинський.

Паралельно з веденням бойових дій з польськими військами на західноукраїнських теренах започатковано поширення дії української адміністрації на землях Волині й Холмщини. С. Петлюра, для встановлення контролю над повітами Західної Волині, Холмщини та Підляшшя, розпочав формування органів військової влади на усіх українських етнічних територіях, нерідко підмінюючи ними функції місцевих адміністративних органів.

Так, 5 січня 1919 р. наказом Головної команди передбачалося “сформувати для повітів Холмського (з Влодавським), Замостського (з частинами Томашівського і Грубешівського), Більського, Володимир-Волинського, Ковельського, Брестського, Кобринського управління повітових військових начальників” [17, арк. 60] з призначенням у Холм полковника Гавемана, у Володимир-Волинський – полковника Тюменєва [17, арк. 61].

Для боротьби проти поляків на території Західної Волині 21 січня 1919 р. було кинуте Володимир-Волинську і Ковельську групи [18, р. 207]. Визволивши Володимир-Волинський та Турійськ, українське військо розвинуло наступ у напрямку Грубешів – Замостя – Холм. У цій складній ситуації опосередковано полякам допомогли більшовицькі війська під командуванням О. Ленговського та І. Локатоша, які завдали удару в районі Сарн і Ковеля. Змушені вести бойові дії на два фронти, війська отамана В. Оскілка відступили до Каменя-Каширського [19, с. 167].

На початку квітня 1919 р. на українсько-польському фронті був створений штаб Холмського фронту, який очолив отаман О. Осецький. У його підпорядкування були передані Ковельська і Володимир-Волинська групи Армії УНР. Він переформував Сіру дивізію у корпус. Уже 14 квітня 1-й та 4-й сірі полки були відправлені в район Кременця для ліквідації наступу більшовиків. Під тиском більшовицької армії наддніпрянська Армія УНР згуртувалася на межі колишнього австрійсько-російського кордону на території Західної Волині: Холмська група в районі Луцька, Північна група біля Сарн, Запорізька група під Кременцем, Січові Стрільці в районі Рівного [20, с. 467].

На переговорах полковника Ф. Тимченка з польським генералом А. Карніцьким 16 травня 1919 р. про перепустку українських частин зі зброєю та амуніцією для їх використання на українсько-більшовицькому фронті домовленості досягнуто не було. У польський полон потрапив український генералітет на чолі з командувачем Холмським фронтом отаманом О. Осецьким. Окрім нього, полоненими стали генерали І. Мартинюк, П. Єрошевич, В. Агапіїв, полковники Ф. Тимченко, В. Абаза, штаби Холмської групи, Сірої Дивізії [21, с. 321]. Такий перебіг подій привів до захоплення поляками великих складів з військовою амуніцією та майном, фактичної ліквідації Холмської групи [22, с. 523].

Наприкінці травня 1919 р. до резиденції С. Петлюри в Чорному Острові прибув майор Генштабу Я. Заглоба-Мазуркевич [23, с. 2]. Метою відвідин польського розвідника було відновлення стосунків керівників сусідніх держав і запрошення Голови Директорії до Варшави. До того ж він озвучив пропозиції керманіча Другої Речіпосполитої щодо майбутнього українсько-польського співробітництва: рівноправний союз обох незалежних держав за умови входження до складу Польщі територій Західної Волині, Холмщини, Північного Полісся, Підляшшя та Східної Галичини.

26 вересня 1919 р. на спільному засіданні Директорії та уряду УНР було прийнято рішення про можливість перебування території Холмщини і Підляшшя у складі Польської держави до скликання українського парламенту. Це рішення не знайшло підтримки у польського боку, хоча й не було однозначно відкинутим.

Згодом українсько-польський договір від 21 квітня 1920 р., більш відомий як Варшавський, закріпив значні територіальні втрати УНР. До складу Другої Речіпосполитої відійшли землі Східної Галичини, Підляшшя, Холмщини і Західної Волині.

Після втрати незалежності України землі, що увійшли до Польської держави, поділено відповідно до чинного адміністративно-територіального устрою. До складу Волинського воєводства спочатку увійшло 9 волинських повітів, згодом – 11. Холмщину включено до Люблінського воєводства.

На заклик місцевих українських політичних партій волинське населення, на відміну від галицького, взяло участь у виборах до сейму, які відбулися 5 листопада 1922 р. Представники різних українських політичних сил Полісся, Холмщини та Волині, об'єднавшись у Блоці національних меншин, отримали на виборах до сейму 20 мандатів, у сенат – 6 місць.

Отож, боротьба за території Західної Волині й Холмщини тривала впродовж усього періоду Української революції. Найбільший шанс приєднати ці землі до Української держави був в УЦР, коли після Брестського договору 1918 р., Німеччина цілковито підтримувала українські територіальні претензії на Західну Волинь та Холмщину. Пізніше відсутність реальної військової сили і несприятливі зовнішньополітичні фактори не дозволили П. Скоропадському поширити свою владу на Холмщину. В добу Директорії УНР польські політичні кола, використовуючи відсутність вагомого супротиву з боку української влади, взяли під свій контроль Холмщину, Володимир-Волинський і Ковельський повіти Волині. Підписаний Варшавський договір офіційно закріпив перебування вказаних територій у складі Польської держави.

1. Дмитрук В. Г. Вони боролися за волю України: монографія / В. Г. Дмитрук. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – 286 с.; Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: монографія / В. Ф. Солдатенко. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.; Савченко В. А. Дванадцять війн за Україну / В. А. Савченко. – Х.: Фолио, 2005. – 415 с.; Савченко В. А. Симон Петлюра / В. А. Савченко. – Х.: Фолио, 2004. – 415 с.; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – 488 с. 2. Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / О. Федюшин; пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 334 с. 3. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ), ф. 395, оп. 1, спр. 8. 4. Литвин М. Легіон Українських січових стрільців (ЛУСС) / М. Литвин // Довідник з історії України (А–Я) / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К.: Генеза, 2002. – С. 400–401. 5. Кондрач Я. Наукова

діяльність Івана Крип'якевича в період Першої світової війни / Я. Кондрач // *Військово-науковий вісник*. – 2005. – Вип. 7. – С. 88–95. 6. *Українська Центральна Рада: док. і матер.: у 2 т.* / *Ред. кол.: В. А. Смолій, О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький та ін.* – К.: *Наук. думка*, 1996–1997. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – 1996. – 590 с. 7. *Вісник Генерального Секретаріату УНР*. – 1917. – № 3. 8. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВУ), ф. 1115, оп. 1, спр. 41.* 9. *ЦДАВОВУ, ф. 1063, оп. 1, спр. 7.* 10. *Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. 241, оп. 1, спр. 1.* 11. *Державна служба Гетьманату Павла Скоропадського [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: www.history.org.ua/LiberUA/Book/narusu/31.pdf. 12. *Бойко О. Територія, кордони і адміністративно-територіальний поділ Української Держави гетьмана П. Скоропадського (1918) / О. Бойко // Регіональна історія України: зб. наук. ст. – 2009. – Вип. 3. – С. 217–232.* 13. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО), ф. 5, оп. 1, спр. 89.* 14. *Мишуга Л. 1918 рік у Володимирі / Л. Мишуга // Літопис Волині. – 1953. – Чис. 1. – С. 23–39.* 15. *Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. р-1644, оп. 1, спр. 25.* 16. *Царук Я. В. Володимир-Волинський у боротьбі за незалежність / Я. В. Царук. – Луцьк: ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2010. – 328 с.* 17. *ЦДАВОВУ, ф. 1075, оп. 1, спр. 12.* 18. *La guerre polono-soviétique de 1919–1920. – Paris : In-t d'Etudes Slaves, 1975. – 454 p.* 19. *Łukomski G. Wojna polsko-ukraińska 1918–1919 / G. Łukomski, Cz. Partacz, W. Polak. – Koszalin–Warszawa, 1994. – 386 s.* 20. *Киричук М. Волинь земля українська: історичний нарис / М. Г. Киричук. – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 392 с.* 21. *Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – 488 с.* 22. *Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1992. – Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. – 608 с.* 23. *Зарецька Т. Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський. Магістральне місце в історії україно-польських відносин / Т. Зарецька // Історія України. – 2005. – № 16. – С. 1–8.*